

РЭЦЭНЗІІ
REVIEWS

Паступіў у рэдакцыю 20.11.2018

Received 20.11.2018

<https://doi.org/10.29235-2369-2019-64-3-376-378>

І. М. Гоўзіч

Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка, Мінск, Беларусь

АД ТЭКСТУ ДА КАНТЭКСТУ

Апошнія гады сталі асабліва прадукцыйнымі ў развіцці айчыннай гуманітарнай навукі і, у прыватнасці, у навуковай дзейнасці даследчыкаў літаратуры з Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, якія выдалі не адну цікавую манаграфію, прысвечаную асэнсаванню актуальных праблем беларускага літаратуразнаўства. Але сярод усіх кніг пачэснае і ганаровае месца займае калектыўная манаграфія “Паэтыка літаратурных сувязей”¹, створаная пад навуковым кіраўніцтвам вядомых у рэспубліцы і за яе межамі даследчыкаў слоўнага мастацтва – акадэміка, доктара філалагічных навук Уладзіміра Васільевіча Гніламедава і кандыдата філалагічных навук, загадчыка аддзела ўзаемасувязей літаратурна-літаратуразнаўства імя Янкі Купалы Мікалая Уладзіміравіча Мікуліча. Калектыў выдання склалі аўтарытэтныя беларускія літаратуразнаўцы, крытыкі і пісьменнікі: Алена Валер’еўна Вальчук, Наталля Леанідаўна Бахановіч, Мікола Вялянцінавіч Трус, Жанна Сяргееўна Шаладонава, Пётр Васільевіч Васючэнка, Таццяна Пятроўна Барысюк і Сяргей Леанідавіч Мінкевіч. Дадзены навукова-творчы калектыў вылучаецца сярод іншых сваёй шырокай абазнанасцю ў літаратуры ад старажытнасці да сучаснасці, здольнасцю не толькі глыбока расчытаваць тэксты беларускай, але і сусветнай літаратуры, праводзіць шматлікія тыпалагічныя паралелі, супастаўленні, вызначаць цікавыя і паказальныя сыходжанні і адштурхоўванні ў іншанацыянальных слоўных мастацтвах. Гэта аўтары многіх навуковых публікацый, прысвечаных літаратуры XIX–XXI стагоддзяў, у тым ліку манаграфій, вучэбных праграм і дапаможнікаў для студэнтаў-філолагаў, настаўнікаў і старшакласнікаў, артыкулаў у перыядычных выданнях – “Родным словам”, “Беларускай мове і літаратуры”, “ЛіМе”, “Полымі”, “Малодасці” і іншых.

Выданне хораша ўпісваецца ў панараму фундаментальных прац даследчыкаў, выразна арыентаваных на міждyscyплінарны пошук, пра якія І. Шаўлякова-Барзенка справядліва зазначыла як пра “намаганні рэалізаваць у айчынным дыскурсе шэраг ідэй, падыходаў і метадаў, што апошнім часам набылі статус метадалагічных “трэндаў” сусветнай кампаратывістыкі”². І разам з тым яно ўпершыню абагульняе і сістэматызуе беларуска-сусветны пантэон звышлітаратуры на аснове найноўшых адкрыццяў айчыннай і еўрапейскай кампаратывістыкі, грунтуецца на гісторыка-генетычным, гісторыка-функцыянальным, аксіялагічным, сістэмным, тыпалагічным і іншых падыходах.

Калектыўная манаграфія прысвечана раскрыццю праблем аднаго з прыярытэтных кірункаў літаратуразнаўчых даследаванняў – кампаратывістыкі, як зазначаецца ва ўступным слове ад навуковых рэдактараў, своеасаблівай “метанавуцы”, якая “займае, сінтэзуе розныя галіны літаратуразнаўства на парадыгмальным узроўні” (с. 127). Падобны падыход абумоўлены стратэгічнай мэтай найноўшых актуальных літаратуразнаўчых даследаванняў – “праз устанаўленне і раскрыццё вызначальных рыс і ўласцівасцей тыповых з’яў і працэсаў нацыянальных прыгожых пісьменстваў стварыць агульную літаратуразнаўчую карціну свету, якая базіруецца на адлюстраванні складанай дыялектыкі законаў адзінства і нераўнамернасці мастацкага развіцця. А праз яе выявіць духоўна-маральную парадыгму чалавецтва” (с. 6). Аўтары

© Гоўзіч І. М., 2019

¹ Паэтыка літаратурных сувязей / У. В. Гніламедаў [і інш.]; навук. рэд.: У. В. Гніламедаў, М. У. Мікуліч. – Мінск: Беларуская навука, 2018. – 548 с.

² Шаўлякова-Барзенка, І. Л. Крытыка і літаратуразнаўства / І. Л. Шаўлякова-Барзенка // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: у 4 т.; НАН Беларусі, Адд-не гуманітар. навук і мастацтваў, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ.; навук. рэд. У. В. Гніламедаў, С. С. Лаўшук. – 2-е выд. – Мінск: Беларуская навука, 2015. – Т. 4, кн. 3. – С. 146.

паспяхова працягваюць пачэсную справу Максіма Багдановіча з некалькімі папраўкамі: Максім-кніжнік выводзіў беларускую паэзію на прыныпова новы ўзровень, суадносячы яе з набыткамі еўрапейскай, літаратурнаўцы ж праводзяць паралелі паміж рознымі з’явамі не толькі ў “блізкіх” літаратурах (украінскай, рускай, польскай), але і заходнееўрапейскіх. Як падкрэсліваюць навуковыя рэдактары У. В. Гніламедаў і М. У. Мікуліч, яны імкнуцца даць гісторыка-літаратурнае вытлумачэнне праблем “тэматылогіі, міфалогіі, імагалогіі, этнакультурных канцэптаў, мастацка-вобразнай парадыгмы хранатопа, персонасферы твора, тэорыі і практыкі мастацкага перакладу <...>, зыходзячы з канцэпцыі адзінства еўрапейскага і сусветнага літаратурнага працэсу” (с. 7).

Кампазіцыйна кніга складаецца з васьмі раздзелаў, аб’яднаных праблемамі кампаратыўнага дыскурсу і міжкультурных камунікацый: “Старажытная беларуская літаратура: нацыянальныя духоўныя карані”, “Этнакультурныя канцэпты ў беларуска-іспанскім літаратурным дыскурсе”, “Польскамоўная проза Беларусі XIX ст. у еўрапейскім літаратурным кантэксце”, “Беларуская грамадска-культурная чыннасць у Еўропе міжваеннага перыяду”, “Мастацка-вобразная парадыгма хранатопа ў беларускай і ўкраінскай паэзіі першай паловы XX ст.”, “Беларуская экалітаратура на фоне еўрапейскага літаратурнага парцэсу”, “Нацыянальныя вобразы свету і чалавека ў сучаснай беларускай і рускай паэзіі”, “Еўрапейскі санет у беларускіх перакладах”.

У першым раздзеле аўтары тэты і прызнаныя беларускай супольнасцю навукоўцаў даследчыкі У. В. Гніламедаў і М. У. Мікуліч даследуюць ідэйна-эстэтычныя здабыткі старадаўняй беларускай літаратуры як народнаўства і чалавекаўства, раскрываюць праблему станаўлення і фарміравання нацыянальнай свядомасці як інтэгрэтыўнай якасці нацыі, “якая ўплывае, фарміруе яе светаўспрыманне і светапогляд <...>, уключае свядомасць людзей мінулых пакаленняў, якія пакінулі захаваныя формы гэтай свядомасці ў выглядзе артэфактаў культуры, мовы, твораў мастацтва, нормаў сацыяльнага жыцця, узаемаадносін, <...> пэўныя сацыякультурныя і маральна-псіхалагічныя асаблівасці, якія грунтуюцца на супольнасці працоўных працэсаў і навыкаў чалавека, звычаяў, побыту, формаў грамадскага і культурнага жыцця” (с. 15). Упершыню ў беларускім дыскурсе даследчыкі ўводзяць паняцце “нацыянальнай падсвядомасці”. Разгляд нацыянальных духоўных каранёў адбываецца на некалькіх узроўнях: этнічным, “прыродным”, рэлігійным, лінгвістычным, грамадскім і інш. У даследаванні паўстае цэлая галерэя народнасцей, гістарычных асоб, асветнікаў, якія паспрыялі станаўленню нацыянальнай свядомасці беларусаў: Рагнеда, Ефрасіння Полацкая, Кірыла Тураўскі, славутыя князі ВКЛ, Францыск Скарына, Мікола Гусоўскі, Сымон Будны, Вясіль Цяпіскі і інш., якія ў цэлым вызначылі асаблівасці беларускай ментальнасці. Аўтары бліскуча справіліся з задачай – асэнсавалі ідэйна-эстэтычныя здабыткі беларускай літаратуры як народнаўства і чалавекаўства.

Другі раздзел прысвечаны вызначэнню дамінантных момантаў у працэсе станаўлення і развіцця беларуска-іспанскіх культурна-літаратурных узаемасувязей (найперш, кантактных і тыпалагічных) ад XV да пачатку XXI стагоддзя. Прычым падобнае даследаванне праводзіцца ўпершыню, уражвае кампетэнтнасцю і дасведчанасцю аўтара не толькі ў літаратурных, але і ў гістарычных, палітычных, гандлёвых з’явах. Яго аўтар А. В. Вальчук зазначае, што “стасункі паміж беларусамі і іспанцамі маюць даўнюю гісторыю, на працягу якой народы ішлі па шляху ўзаемага пазнання, замацоўваючы ў нацыянальнай свядомасці характаралагічныя рысы, уласцівыя прадстаўнікам розных светаў – славянскага і раманскага, трансфармуючы ранейшыя ўяўленні аб іх пад уплывам розных грамадска-палітычных, рэлігійных і культурных фактаў, пацвярджаючы чаго можна знайсці не толькі ў дакументальных крыніцах, але і ў мастацкіх творах” (с. 121).

У трэцім раздзеле праведзена “адэкватная ацэнка ўнікальнасці і значнасці твора, што можа быць дадзена толькі з улікам перыяду яго ўзнікнення ў канкрэтным хранатопе і актуалізацыя гэтага твора ў ачытнай навукова-адукацыйнай і культурнай прасторы з улікам спецыфікі часу і абставін” (с. 8). Удзячным матэрыялам для даследавання паслужыла польскамоўная проза Беларусі XIX стагоддзя Я. Баршчэўскага, В. Савіча-Заблоцкага, І. Яцкоўскага, І. Ходзькі, А. Плуга, Э. Масальскага і іншых пісьменнікаў. Заўважым, што многія пераклады-перастварэнні з польскай на беларускую мову зроблены самім аўтарам Н. Л. Бахановіч на высокім прафесійным узроўні, яны дакладна перадаюць змест і асаблівасці арыгіналаў.

У чацвёртым раздзеле калектыўнай манаграфіі вядомы ў Беларусі і за яе межамі даследчык літаратуры пачатку XX стагоддзя Мікола Трус акрэслівае беларускія культурныя рэаліі ў Чэхаславакіі і Латвіі на прыкладзе культурна-асветніцкай дзейнасці І. Дварчаніна, Т. Грыба, Я. Яляцкага, У. Жылкі і іншых падзвіжнікаў нацыянальнай справы. Асаблівая ўвага аўтарам надаецца адукацыйна-культурнай працы Людмілы Краскоўскай – прадстаўніцы пакалення “пакліканых” новай хваляй нацыянальнага адраджэння, “якое прагнула ведаў, ехала спасцігаць навуку ў еўрапейскія ўніверсітэты, каб потым вярнуцца і годна слугаваць Бацькаўшчыне” (с. 243). Раздзел насычаны раней невядомымі фактамі, адшуканымі асабіста М. Трусам у архівах і ўпершыню ўведзенымі ў беларускі дыкурс, якія, несумненна, зацікавяць сваёй навізнай аматараў беларускай літаратуры.

Цікавым, пазнавальным, насычаным шматлікімі паралелямі з’яўляецца пяты раздзел, прысвечаны ўрбаністычнаму і прыроднаму хранапоту ў беларускай і ўкраінскай паэзіі, які “мае выразную характаралагічную, светапоглядна-канцэптуальную, сюжэтаўтваральную змястоўнасць, дае ключ да спасціжэння логікі і эвалюцыйнага руху гісторыка-культурнага і прыроднага быцця нацыі” (с. 316). Вядомы беларускі ўкраініст Ж.С. Шаладонава глыбока, дэтальна і ўсебакова аналізуе спецыфіку мастацка-вобразнага ўвасаблення антрапагенных і прыродных разнавіднасцей хранатопа ў паэзіі першай паловы XX стагоддзя на матэрыяле беларускай і ўкраінскай літаратуры (Я. Колас, М. Чарняўскі, М. Багдановіч, Я. Пушча, Б.-І. Антончыч, М. Семянко, З. Бядуля, М. Ткачук, М. Рылскі і інш.).

Шосты раздзел напісаны вядомым і аўтарытэтным даследчыкам літаратуры Пятром Васючэнкам, і гэта накладвае адбітак не толькі на стыль даследавання, але і на арыгінальнасць, свежасць і глыбіню кантэкстуальнага вывучэння літаратуры. Экалагічны імператыў, на думку аўтара, заключаецца ў разумных суадносінах паміж чалавечымі патрэбамі і прыродным благам. Аўтар прасочвае вырашэнне экалагічных праблем ва ўзаемасувязі з “экалогіяй душы” ад часоў узнікнення і станаўлення (казкі, хрысціянская літаратура Сярэднявекі, прыгожае пісьменства эпохі Адраджэння і Барока, новая літаратура) да сучаснасці. Масіў беларускай экалітаратуры выдатна “падсвечвае” еўрапейскі і рускі экантэкст, пачынаючы ад Гесіеда і Дантэ і канчаючы Г. Маркесам, Д. Оруэлам, В. Распуціным і інш. Сімвалічнымі і значнымі з’яўляюцца заключныя эмацыянальныя высновы аўтара, якія павінны прымусіць задумацца кожнага:

“Кола цывілізацыі спынілася. У гэтым сутнасць глабальнага крызісу.

Чалавецтва ідзе не тым шляхам. Глобальны крызіс – знак Апакаліпсісу. Памылка, магчыма, была зроблена тады, калі цывілізацыя абрала тэхнагенны шлях развіцця.

Яшчэ адзін шлях Апакаліпсісу – глабальнае пацяпленне.

Чалавек павінен павярнуць глабальны крызіс сабе на карысць, інакш будуць іншыя знакі” (с. 363).

Рэцэпцыя сучаснымі беларускімі і рускімі паэтамі Радзімы, замежжа, “свайго і чужога” стала асновай сёмага раздзела. Т. П. Барысюк прасочвае выяўленне нацыянальных тыпаў ментальнасці ў найноўшым слоўным мастацтве. Аўтар прыходзіць да абгрунтаванай папярэднімі разважанымі думкі, “што ў аспекце “свайго” тыпалагічнае падабенства дзвюх літаратур заключаецца ў дэманстрацыі паэтамі любові да вялікай і малой Радзімы, да яе гісторыі і мастацтва, прычым рысы нацыянальнага характару падаюцца амбівалентна – у іх станючых і адмоўных характарыстыках” (с. 11). Аўтар разглядае шырокі беларуска-рускі кантэкст, праводзіць яскравыя паралелі: Р. Барадулін – Я. Еўтушэнка – А. Вазнясенскі – А. Вярцінскі – Л. Рублеўская – С. Басуматрава і інш.

Тэксталагічнай грунтоўнасцю, глыбокай зрудыцыяй, дасведчанасцю ў тэорыі літаратуры, шырокім веданнем санетнай традыцыі ў еўрапейскай, беларускай і рускай літаратурах вызначаецца апошні раздзел калектыўнай манаграфіі, у якім пры дапамозе “дэкартавай сістэмы каардынат ажыццёўлена выяўленне амплітуды эквіліярных, эквірытмічных, эквіартыстычных семантычна-сэнсавых адпаведнікаў, прапанаваных перакладчыкам” (с. 12). Яго аўтар С. Л. Мінскевіч сцвярджае думку пра неабходнасць ведання і вывучэння лепшых узораў еўрапейскага санетарыя ў перакладзе на родную мову, якое дапаможа знайсці судакрананне розных культур і розных пісьменніцкіх пакаленняў, выведзе нацыянальнае мастацтва слова “на шырокі прастор” сусветнага мастацтва слова.

Несумненнай вартасцю манаграфіі “Паэтыка літаратурных сувязей” з’яўляецца тое, што яе аўтары паспяхова ўводзяць у навуковы ўжытак многія раней слаба ці зусім неадследзаныя творы пісьменнікаў розных народаў і літаратурных генерацый. Пры гэтым імі выяўляюцца як агульныя тэндэнцыі ў развіцці літаратурнага мастацтва ад старажытнасці да сучаснасці, так і раскрываецца спецыфіка перастварэння рэчаіснасці ў творчасці канкрэтнага пісьменніка на фоне шырокага еўрапейскага кантэксту.

Заслугоўвае ўвагі глыбока прафесійны адбор для аналізу найбольш значных мастацкіх твораў, якія знаходзяцца ў рэчышчы праблем узаемадзеяння традыцыйнага і наватарскага, рэалістычнага, мадэрнісцкага і постмадэрнісцкага стыляў пісьма ў нацыянальнай і еўрапейскіх літаратурах. Многія старонкі кнігі літаральна захапляюць, прымушаюць перачытваць і адкрываць новае. Уражвае скрупулёзны разбор і аналіз шматлікіх літаратурна-мастацкіх фактаў і тэкстаў. Кніга, несумненна, стала выключнай з’явай у літаратурна-разнаўстве, не толькі айчынным, але і усходне- і заходнееўрапейскім. Яна яшчэ доўга будзе запатрабавана літаратурознаўцамі, культурологамі, гісторыкамі, настаўнікамі-філолагамі і студэнтамі ВНУ.

Информация об авторе

Говзич Ирина Николаевна – кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой белорусской и зарубежной литературы, Белорусский государственный педагогический университет им. Максима Танка (ул. Советская, 18, 220015, Минск, Республика Беларусь). E-mail: belfilolog@gmail.com

Information about the author

Irina N. Govzich – Ph. D. (Philol.), Associate Professor, Head of the Department of Belarusian and Foreign Literature, Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank (18 Savieckaja Str., Minsk 220015, Belarus). E-mail: belfilolog@gmail.com